

regulating excess supply and demand. Also, one of the leading roles of the state is to carry out activities that do not provide profit in the near future (humanitarian, scientific, medical, environmental spheres). Having created conditions for sustainable economic development, the state has to embody social and security tasks.

Keywords: neoliberalism, state, role, order, intervention, economy, law, peace, security, humanitarian and social tasks.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-38

УДК 340.11 + 341.492

*Богдан Романович Страшинський,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

ПРИНЦИП РОЗУМНОСТІ В ПРАВІ ТА ЙОГО ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Постановка проблеми. Питання функціонального призначення принципів права як явища правової реальності займає центральне місце в межах вивчення теоретико-правових аспектів принципів права в цілому. В науковому плані особливо актуалізуються питання дослідження окремих різновидів принципів права крізь призму їх функціонального призначення в системі принципів права. Це пояснюється тим, що вказане дослідження потенційно спроможне заповнити прогалину наукового пізнання та сприятиме проведенню подальшого вивчення проблем правового забезпечення і практики реалізації відповідного принципу права. Функціональне призначення принципу розумності в праві в юридичній літературі майже не досліджені, однак слід відзначити наявність в юридичній науці досить широкого кола праць, які в цілому стосуються принципів права, їх функціонального призначення. На нашу думку, такий стан наукової розробки принципу розумності права є недостатнім, засвідчує наявність прогалин наукового пізнання функціонального призначення зазначеного принципу права.

Актуальність теми дослідження доводиться і відсутністю єдності поглядів вчених-правознавців на питання визначення категорії «розумність», характеристики його змісту та значення, напрямів удосконалення реалізації в правовій сфері життя суспільства. В свою чергу, це відбивається і на результатах наукового дослідження функціонального призначення принципу розумності в праві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ідея розумності здавна проповідується західною філософією права (І. Кант, Г. Гегель, І. Фіхте та ін.) та визнається основою функціонування правової системи. Серед представників юридичної науки, які досліджували питання розумності в праві як невід'ємного його принципу доцільно назвати таких вчених, як С. С. Алексєєв, В. М. Баранов, С. В. Бобровник, А. М. Васильєв, О. В. Зайчук, В. М. Карташов, А. А. Козловський, А. М. Колодій, В. В. Костицький, В. В. Лазарєв, В. І. Леушин, С. І. Максимов, Г. В. Мальцев, М. М. Марченко, М. І. Матузов, В. С. Нерсесянц, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, В. М. Сирих, Ю. О. Тихомиров та інші.

В межах галузевих юридичних наук окремі питання принципу розумності в праві, в тому числі і крізь призму його функціонального призначення в системі принципів права, були досліджені: А. А. Богомоловою, Л. В. Борисовою, О. М. Костенко, С. Я. Фурсою, Я. М. Шевченко, Н. Л. Швидких та іншими. Слід особливо відзначити праці зарубіжних вчених: А. Барака, Дж. Велеса, А. Грінвольта, Р. Зіммермана, М. Каппеллеті, Е. Маккендіка, С. Олівера, П. Райта, Р. Трейнора, в яких проблематика розумності досліджена крізь призму принципів правосуддя та функціонування системи судочинства.

Відзначаючи безумовну цінність досліджень зазначених вище науковців, маємо зауважити на необхідності вивчення теоретико-правових аспектів функціонального призначення принципу

розумності в праві у розрізі існуючого стану функціонування правової системи України, практики його поширення на правову сферу життєдіяльності суспільства, а також аналізу потенційної можливості вдосконалення функціонування принципу розумності в правовій сфері. Означене вище і обумовило вибір теми цієї наукової роботи.

Мета статті. Враховуючи те, що принцип розумності в праві займає центральне місце в системі правових принципів, відзначаючи недостатність його теоретико-правових досліджень, особливо в частині його функціонального призначення в сучасних умовах функціонування правових принципів, вважаємо за доцільне в цій науковій роботі: провести аналіз доктринальних підходів до характеристики функціонального призначення принципів права, надати їм критичну оцінку, розкрити функціональне призначення принципу розумності в праві.

Виклад основного матеріалу. Принцип розумності в праві, як і будь-яка ідея – це система, що складається з певних елементів, що дозволяють глибше розкрити зміст і призначення даного правового явища. На нашу думку, такими елементами є певні ідеї, синтез яких дозволяє пояснити і сформулювати сутність розумності як правового принципу. Дійсно, при будь-якому підході, а тим більше при аналізі розумності як принципу, яким слід керуватися при здійсненні будь-якої юридично значимої діяльності, вона виражається в певній системі ідей, рельєфно показуючи специфіку засобів, способів і форм здійснення такої діяльності, організації суспільних відносин, управління суспільством за допомогою цього принципу. Справедливо зазначає А. М. Васильєв про те, що зміст розумності як складової режиму законності не може розкриватися інакше як через систему вимог щодо грамотного сприйняття правових приписів та їх втілення в правовій поведінці [1, с. 12].

Слід відзначити, що принцип розумності в праві – це насамперед така субстанція, що виражена в системі політико-юридичних вимог, нормативних сторін, підвалин політико-юридичного життя, що відображають глибокі нормативні засади суспільства. Під принципом розумності в юридичній літературі розуміються основні правові ідеї, які, будучи самостійними структурними елементами даного принципу, відображають окремі аспекти даного явища в сукупності, висловлюють зміст розумності. У них фіксуються об'єктивні закономірності становлення і реалізації правовідносин, опосередкованих державою, що отримали своє матеріальне втілення у відповідних правових нормах.

Деякі вчені розрізняють принцип і вимоги розумності, маючи на увазі під першими вихідні засади (керівні ідеї), що визначають її риси як своєрідного режиму суспільно-політичного життя, під другими – елементи її власного змісту [2, с. 321]. В юридичній літературі така структура часом зображується у вигляді ієрархії елементів, в якій принципи – верхній рівень, вимоги розумності – нижній, вторинний елемент [3, с. 43], або у вигляді способу зв'язку юридично правомірних суспільних відносин, заснованих на раціональних засадах, та їх компонентів [4, с. 64] тощо. На нашу думку, поділ принципу розумності на окремі елементи-категорії «вимоги» і «принцип» є штучним та за своєю сутністю не може бути розмежований в межах зазначених елементів-категорій, оскільки вони позначають конкретний правовий режим, який виявляється у дотриманості відповідного комплексу вимог. Тобто окремо вимоги розумності і окремо розумність як принцип існувати не можуть, навіть в стані органічного взаємозв'язку, вони за своєю сутністю є невід'ємними та неподільними. Отже, на нашу думку, категорія «вимога» не може бути віднесена до числа структурних елементів, що входять в поняття «розумність» як правового принципу. Хоча, з лінгвістичної точки зору, слова «вимога» і «принцип» не є синонімами, їх диференціація з юридичної точки зору є необґрунтованою, якщо мова, звичайно, йде про розумність як правовий принцип. Зокрема слово «вимога» в тлумачних словниках означає наказ, прохання, виражене як наказ, правило, умова, обов'язкова для виконання [5, с. 345]. В свою чергу, слово «принцип» означає підставу, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення; переконання, погляд на речі. Таке положення має теоретичний, тобто загальний характер, що стосується основного [5, с. 749].

В юридичній літературі функціональне призначення принципу розумності в праві переважно розкривається опосередковано крізь призму розуміння розумності в цілому як складової раціональної діяльності в сфері права, або крізь призму характеристики юридичної практичної діяльності. Зокрема, розумність характеризується як вимога усвідомленого ставлення до виконання законів [6, с. 11], визнання та виконання положень нормативно-правових актів [3, с. 27], добровільного дотримання правових норм і недопущення свавілля відносно громадян [7, с. 24], абсолютного усвідомлення загальносоціальної корисності законів [8, с. 62], гарантування прав і законних інтересів громадян шляхом точного дотримання законів і здійснення всіх владно-адміністративних функцій

в повній відповідності із законом [9, с. 238-239] тощо. Зазначені погляди вчених, без сумніву, притаманні принципу розумності, однак вони не висчерпують його змісту.

На нашу думку, найбільш виразно принцип розумності виявляється у співвідношенні з вимогами доцільності та моральності. Розглядаючи питання співвідношення розумності та доцільності, необхідно підкреслити, що найвища соціальна доцільність виражена в самій сутності прав та в нормативних юридичних актах. Тому неприпустимо відступ від вимог закону з будь-яких міркувань, навіть за мотивами «вищих інтересів», революційної обстановки, користі тощо, якими вагомими вони не здавалися тій чи іншій особі. Аксиоматичне усвідомлення соціальної корисності права та закону вже є безумовною підставою до його дотримання, виконання або використання, а отже, в основі цього алгоритму знаходиться принцип розумності в праві.

З аналогічних позицій вирішується питання про мораль і розумність. Відомо, що мораль і право тісно взаємодіють і взаємопроникають. Вищі моральні ідеали, передова мораль, панівні в даному суспільстві, як правило, виражаються, знаходять своє життя саме в нормах права. Думка про винятковість закону не допускає будь-якого відступу від визнання його розумності з тих міркувань, що здійснення прав і виконання обов'язків, на думку тієї чи іншої особи, не узгоджується з моральними уявленнями. Слід враховувати вже відзначене раніше специфічне положення права і моралі в системі нормативного регулювання: їх різнопорядковість, самостійну цінність і суверенність. Відступ від встановлених законом загальних правил з моральних міркувань можливо лише у випадках і на підставах, які теж передбачаються законом.

Як у будь-якої ідеї, так і в ідеї розумності є свої цілі, які визначають її роль в системі принципів права. Цілі розумності – це її результат, до якого необхідно прагнути, постійно вдосконалюючи юридичну практику. Особливістю цілей розумності, як правового принципу, є та обставина, що її цілі носять глобальний, всеосяжний характер. Як зазначає В. М. Степанов, вказаний принцип права включає в себе постійний і позитивний імпульс суспільної корисності [10, с. 12]. Найважливішою ціллю принципу розумності є забезпечення балансу між різними юридично значущими інтересами (держави і особистості і т. д.) за допомогою загальносуспільного визнання та свідомої реалізації норм права в порядку, встановленому процедурними нормами. До числа цілей даного принципу можна віднести: впорядкування суспільних відносин на основі норм права; усвідомленість права та високий рівень його суспільного визнання; забезпечення високого рівня правової свідомості та правової культури громадян, сприяння правильному (точному) застосуванню норм права. Виходячи з встановлених нами цілей принципу розумності, вважаємо, що його роль виявляється у системоутворюючому впливі на функціонування права крізь призму високого рівня його визнання та сприйняття суспільством, виконання вимог права на основі усвідомлення його соціальної корисності та цінності.

В юридичній літературі вченими переважно наголошується на тому, що функціонально принципи права: закріплюють основні вихідні положення, що втілюють в собі об'єктивні закономірності суспільного життя. Вони акумулюють найбільш характерні риси права, визначають його юридичну природу. Принципи права лежать в основі діяльності правової держави, всіх органів державної влади. Керуючись ними, держава забезпечує соціально-економічні, політичні та особисті права і свободи своїх громадян, гарантує виконання ними юридичних обов'язків; закріплюють керівні положення юридичної практики тощо.

Вченими також зроблено спробу обґрунтувати наявність функцій, що притаманні принципам права, які викладені у вигляді певної системи. Не надаючи визначення поняттю «функції принципів права» та не обґрунтовуючи їх самостійність в системі понятійно-категоріального апарату юридичної науки, вченими виокремлюються такі функції, як: систематизуюча; правотворча; регулятивна; інтегративна [11, с. 117]. О. С. Сидоркін функціональне призначення принципів права розкриває через категорію засобу виразу сутності права, розкриття і конкретизації його загального поняття [12, с. 3].

Висновки та пропозиції. Зважаючи на вищезазначене, вважаємо за доцільне узагальнити функціональне призначення принципів права та конкретизувати функціональне призначення принципу розумності в праві, як самостійного правового феномену. Під функціями принципу розумності слід розуміти основні напрями впливу ідей розумності на правотворчу, правоінтерпретаційну та правозастосовну діяльність, що визначаються сутністю та соціальним призначенням даного принципу, з метою їх упорядкування. Функції принципу розумності характеризуються тим, що вони є похід-

ними від сутності даного принципу. Виходячи з юридичної природи і специфіки принципу розумності, слід виділити такі його функції:

– стабілізаційна, оскільки принцип розумності є політико-юридичним, він відіграє важливу роль у забезпеченні стабільної демократичної політичної системи, яка була б гарантом політичної стабільності та безконфліктності, ліберальності суспільства і його інститутів. Встановлення легітимних норм права, адекватних потребам суспільного розвитку, призводить не тільки до розвитку суспільних відносин, воно стабілізує відносини в суспільстві, виводить їх на новий більш якісний рівень розвитку, що сприяє нормальному і стабільно сприятливому існуванню суспільства;

– орієнтаційна, сутність якої полягає в тому, щоб зорієнтувати суб'єкта правозастосування відповідно до його високого рівня свідомості та професійних здібностей до розуміння та усвідомлення змісту і сутності права на вибір оптимального варіанта поведінки, який відповідає вимогам правових норм;

– ідеологічна, в межах якої розумність виражає зв'язок правових питань з політичним режимом, існуючим в суспільстві. Характеристика розумності дозволяє побачити зв'язок її з природою соціального ладу, особливостями, властивих державі, способів і методів здійснення політичної влади. Ідеологія розумності являє собою систематизоване наукове вираження таких принципів і поглядів про те: що з себе представляє розумність, як принцип права, її сутність, елементний склад; як забезпечити визнання суспільної корисності права; за допомогою яких засобів можна домогтися досягнення правом загальносоціальної корисності; яким повинен бути раціональний припис права, націлений на визнання та добровільне виконання;

– уніфікації практики застосування норм права, що полягає в належному забезпеченні однаковості практики застосування норм права компетентними державними органами відповідно до духу і букви закону, усвідомленому суб'єктами правозастосування;

– виховна, яка розкриває розумність як вираз загальнообов'язковості права, що впливає на свідомість особистості з метою розвитку переконань і поглядів про суворе і неухильне дотримання норм права. Вона визначає способи поведінки людини в правовому просторі. Крім того, ідея розумності формує уявлення у індивіда і в суспільстві в цілому про корисність дотримання норм права тощо.

Список використаних джерел

1. Васильев А. М. О правовых идеях – принципах. Сов. государство и право. 1975. № 3. С. 11–18.
2. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. М. : Юрид. лит., 1973. 344 с.
3. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. М. : Наука, 1966. 252 с.
4. Тарановский Ф. В. Учебник энциклопедии права. Юрьев : Тип. К.Матисена, 1917. 695 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В. Т. Бусел. Київ, Ірпін : Перун, 2005. 1728 с.
6. Березовская С. Г., Каминская В. И., Лебедев М. П. Правовые гарантии законности в СССР. М. : изд-во АН СССР, 1962. 475 с.
7. Казаков В. Н. Правомерное поведение и правопорядок : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 1999. 185 с.
8. Пиголкин А. С. Право, законность, гражданин. М. : Юрид. лит., 1976. 87 с.
9. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы теории государства и права : курс лекций. Казань : изд-во Казанского университета, 1987. 334 с.
10. Степанов В. М. О социалистической законности. Правоведение. 1977. № 3. С. 7–14.
11. Пухтецька А. А. Актуальні питання тлумачення та застосування принципу верховенства права в адміністративному судочинстві. Часопис Київського університету права. 2009. № 1. С. 116–125.
12. Сидоркин А. С. Принципы права: понятие и реализация в российском законодательстве и судебной практике: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2010. 197 с.

References

1. Vasylev A. M. O pravovyykh ydeiakh – pryntsypakh. Sov. gosudarstvo y pravo. 1975. № 3. S. 11–18.
2. Lukasheva E. A. Sotsyalisticheskoe pravosoznaniye y zakonnost. M. : Yuryd. lyt., 1973. 344 s.
3. Strohovich M. S. Osnovnyye voprosy sovetskoy sotsyalisticheskoy zakonnosti. M. : Nauka, 1966. 252 s.
4. Taranovskiy F. V. Uchebnyk entsyklopedyy prava. Yurev : Typ. K.Mattysena, 1917. 695 s.
5. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoyi ukrainskoi movy / Ukl. V. T. Busel. Kyiv, Irpin : Perun, 2005. 1728 s.
6. Berezovskaya S. H., Kamynskaia V. Y., Lebedev M. P. Pravovyye haranty y zakonnosty v SSSR. M. : yzd-vo AN SSSR, 1962. 475 s.
7. Kazakov V. N. Pravomernoye povedeniye y pravoporiadok : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. M., 1999. 185 s.
8. Pyholkin A. S. Pravo, zakonnost, hrazhdanyn. M. : Yuryd. lyt., 1976. 87 s.

9. *Fatkullyn F. N.* Problemy teoryy gosudarstva y prava : kurs lektsyi. Kazan : yzd-vo Kazanskoho unyversyteta, 1987. 334 s.
10. *Stepanov V. M.* O sotsyalysticheskoi zakonnosti. Pravovedenye. 1977. № 3. S. 7–14.
11. *Pukhtetska A. A.* Aktualni pytannia tlumachennia ta zastosuvannia pryntsypu verkhovenstvo prava v administrativnomu sudochynstvi. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2009. № 1. S. 116–125.
12. *Sydorkyn A. S.* Pryntsypy prava: poniatye y realizatsiya v rossyiskom zakonodatelstve y sudebnoi praktyke : dyss. ... kand. yuryd. nauk. M., 2010. 197 s.

Страшинський Б. Р. Принцип розумності в праві та його функціональне призначення в системі принципів права

Проблематика функціонального призначення принципів права як явища правової реальності займає центральне місце в межах вивчення теоретико-правових аспектів принципів права в цілому. Вказане дослідження потенційно спроможне заповнити прогалину наукового пізнання та сприятиме проведенню подальшого вивчення проблем правового забезпечення і практики реалізації принципів права як ключового засобу забезпечення прав і свобод людини. Важливе місце в системі принципів права займає принцип його розумності, функціональне призначення якого є похідним від функцій права в цілому. Водночас дефіцит наукових досліджень питань функціонального призначення принципу розумності, а також його практичне значення в сучасних умовах посилення правового регулювання в Україні потребують суттєвого посилення наукового дослідження зазначеного принципу, особливо в частині встановлення його ролі, виокремлення його функцій та їх характеристики.

Дослідження питань функціонального призначення принципу розумності права потребує ґрунтовного аналізу існуючого стану наукової розробки вказаної проблематики, її критичного осмислення та вироблення конкретних підходів до характеристики його функціонального призначення з огляду на поточні процеси трансформації досліджуваного явища. Автором в роботі проведено аналіз доктринальних підходів до характеристики функціонального призначення принципів права в цілому та принципу розумності в праві зокрема. Надано критичну оцінку функціонального призначення принципу розумності в праві. Визначено перспективи наукового пізнання принципу розумності в праві. Встановлено функції принципу розумності в праві та здійснено їх класифікацію, до яких віднесено: стабілізаційну, орієнтаційну, ідеологічну, виховну, прогностичну функції, функцію уніфікації практики застосування норм права, розкрито їх зміст.

Ключові слова: принципи права, функції принципів права, принцип розумності в праві, роль принципу розумності в праві, система принципів права.

Strashinsky B. R. The principle of reasonableness in law and its functional purpose in the system of principles of law

The problem of the functional purpose of the principles of law as a phenomenon of legal reality is central to the study of the theoretical and legal aspects of the principles of law as a whole. This research is potentially able to fill the gap of scientific knowledge and will facilitate further study of the problems of legal support and the practice of implementing the principles of law as a key means of ensuring human rights and freedoms. An important place in the system of principles of law is the principle of its reasonableness, the role and function of which is derived from the functions of law as a whole. At the same time, the lack of research on the role and functional purpose of the principle of reasonableness, as well as its practical importance in the current context of strengthening legal regulation in Ukraine, requires a significant strengthening of the scientific study of this principle, especially in terms of establishing its role, isolating its functions and their characteristics.

Research on the role and functional purpose of the principle of reasonableness of law requires a thorough analysis of the current state of scientific development of these issues, its critical reflection and the development of specific approaches to the characteristics of its functional purpose and role in view of the current processes of transformation of the phenomenon under study. The author analyzes the doctrinal approaches to the characterization of the functional purpose of the principles of law in general and the principle of reasonableness in law in particular. Critical evaluation of the functional purpose of the principle of reasonableness in law is given. Prospects of scientific knowledge of the principle of reasonableness in law are determined. The functional purpose of the principles of law is generalized and the functional purpose of the principle of reasonableness in law as an independent legal phenomenon is specified. The functions of the principle of reasonableness should be understood as the basic directions of influence of ideas of reasoning on law-making, law-interpreting and law-enforcement activities, determined by the essence and social purpose of this principle, with the purpose of ordering them. It is noted that the functions of the principle of reasonableness are characterized in that they are derived from the essence of this principle. The role of the principle of reasonableness in law is established and its functions are classified, which include: stabilization, orientation, ideological, educational, prognostic functions, the function of unification of the practice of applying the rules of law, their content is revealed.

Keywords: law principles, functions law principles, principle of reasonableness in law, role of principle of reasonableness in law, system law principles.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-39